

ФИҚҲ ИЛМИ

12:24 / 20.08.2025 1280

«Фиқҳ» сўзи луғатда дақиқ фаҳми, яъни бир нарсани нозик жойларигача тушунишни англатади.

Шариат истилоҳида эса шаръий далиллардан фаръий ҳукмларни чиқаришга «фиқҳ» дейилади.

Ушбу таърифдаги «шаръий далил» деган иборадан асосан Қуръони Карим оятларини ва Пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суннатларини тушунамиз.

«Фаръий ҳукмлар» эса луғатда аслийнинг тескариси, яъни шохобча, кичик аҳамиятли деган маъноларни англатади.

Шариатда эса ибодат ва муомалотларни ўз ичига олувчи ҳукмлар фаръий ҳукмлардир.

Фикҳ илмининг тарихига назар соладиган бўлсак, Исломнинг аввалги даврида тафсир, ҳадис, усулул фикҳ ва бошқа илмлар каби, фикҳ илми ҳам алоҳида илм шаклида ажралиб чиқмаганлигини кўрамиз.

Ҳақиқий фикҳий ижтиҳодларни ёзишни ташкил қилиш ҳақида сўз кетадиган бўлса, баъзи уламолар бу ишни Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳи бошлаганларини таъкидлайдилар.

Жумладан, «Тақрир ва таҳбир» китобининг соҳиби Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн Амийри Ҳажж қуйидагиларни ёзади: «Фикҳни биринчи бўлиб тадвин қилган, китоблари ва бобларини тартибга солган имом Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳидир. Шунинг учун ҳам Ферузободий «Тобақотул фуқаҳо»да нақл қилганидек, имом Шофеъий: «Ким фикҳни истаса, Абу Ҳанифанинг боқимандасидир», деган».

Худди шу гапларни Аҳмад ибн Муҳаммад Ҳамавий «Ғизоу ʼуёунил басоир фии шарҳи ашбоҳи ван-назоир» китобида, Муҳаммадамин ибн Умар ибн Обидин «Роддул муҳтор ʼалаа дуррил муҳтор» китобида келтирганлар.

Албатта, бу гапларнинг маъноси Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳининг фикҳни оғзаки нақл қилишдан ёзма шаклга ўтиш борасида қилган ташкилотчилик ишларига ишора бўлса керак.

Тўлақонли китоб ёзиш ҳақида сўз кетганда имом Абу Юсуф тилга олинади. У киши ўз устозлари Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳидан кейин ўттиз икки йил яшаган ва у кишидан олган илмларини баъзи китобларда тадвин қилган. Имом Абу Юсуф «Китабул Осор», «Ихтилофи Ибн Аби Лайло», «Ар-радду ала сияри Авзоъий» ва «Китабул харож» номли асарларни таълиф қилганлар. Айниқса у кишининг «Китабул харож»и машҳур бўлган, бизгача етиб келган ва чоп этилган.

Бу китобни Абу Юсуф раҳматуллоҳи алайҳи халифа Ҳорун Рашидга атаб ёзган. Унда давлатнинг молиявий манбалари ҳақида батафсил сўз юритилган. Унда бу масалага оид ояти карималар, ҳадиси шарифлар ва саҳобаларнинг фатволари келтирилган ҳамда улардан ҳукм чиқарилган.

«Китабул харож» имом Абу Юсуф раҳматуллоҳи алайҳининг ёлғиз ўзларига оид илмий иш бўлиб, унда бошқа фақиҳларнинг ҳиссалари йўқ. Унда муаллифнинг ўз устозлари имом Абу Ҳанифага хилоф қилган ҳоллари ҳам кўп учрайди.

Уламолар «Китабул харож»ни ўз асрининг тенги йўқ илмий фикҳий бойлиги сифатида қадрлайдилар.

Юқорида зикр этилган асарларнинг деярли барчасини том маънодаги фикҳий китоблар дея олмаймиз. Бу асарларни таълиф этишдан кўзда тутилган мақсад ривоятларни жамлаш ва тартибга солишдан иборат бўлган.

Мазҳаббоши мужтаҳидлар одатда илмий мажлисларда оғзаки тарзда дарс олиб борганлар. Ўша мажлисларда савол-жавоблар ҳам бўлар, турли фатволар ҳам айтилар эди. Баъзи иштирокчилар эса мазкур суҳбатларни ўз дафтарларига ёзиб борардилар. Ўша даврларда мана шу тарзда юзага келган китоблар бизнинг бугунги тушунчамиздаги тўлиқ фикҳий асарлардан фарқ қилиши табиийдир.

Фикҳий асарлар ёзишнинг бошланиши ҳақида сўзлар эканмиз, бу ишнинг том маънода юзага чиқишида имом Муҳаммад ибн Ҳасан Шайбоний раҳматуллоҳи алайҳини алоҳида эътибор ила тилга олишимиз лозим бўлади. У киши ўн тўрт ёшида имом Абу Ҳанифанинг мажлисларида иштирок эта бошлаган ва тўрт йил давомида кўп нарсаларни ўрганган. Имом Абу Ҳанифанинг вафотларидан кейин Муҳаммад ибн Ҳасан Шайбоний раҳматуллоҳи алайҳи имом Абу Юсуфдан дарс олди. Кейин ҳанафий мазҳабининг асосини ташкил қиладиган китобларни таълиф қилди.

Муҳаммад ибн Ҳасан Шайбоний раҳматуллоҳи алайҳи ҳанафий фикҳининг ҳофизидирлар. У киши биринчи бўлиб муайян фикҳни йиққан, китоб шаклига келтирган олим саналадилар. Мазкур улкан ишда Муҳаммад ибн Ҳасан Шайбоний раҳматуллоҳи алайҳига иккинчи устозлари Абу Юсуф раҳматуллоҳи алайҳи катта ёрдам берганлар.

У кишининг таълиф қилган китоблари кўп бўлиб, улардан олтитаси алоҳида аҳамиятга моликдир. Мазкур олти китоб ҳанафий фикҳининг асосий манбалари ҳисобланади. Уларнинг номлари қуйидагича:

1. «Китабул асл». Бу китобнинг иккинчи номи «Мабсут»;
2. «Китабуз-зиёдот»;
3. «Китабул Жомеъус-сағийр»;
4. «Китабул Жомеъул кабийр»;
5. «Китабус-сиярис-сағийр»;

6. «Китабус-сиярил кабийр».

Имом Муҳаммад раҳматуллоҳи алайҳининг булардан бошқа китоблари ҳам бор бўлиб, улардан иккитаси – «Китабур-радди ала аҳли Мадина» ва «Китабул осор» худди юқорида зикр қилинган олти китоб кучига эгадир.

«Эълоус-сунан» китобининг «Фавоидул фикҳийя» номли муқаддимасида шундай дейилади:

«Тарих гувоҳлик берадики, эргашилган имомларнинг мазҳабларидаги «Мудаवвана», «Хужжа», «Ал-умм» ва бошқа шунга ўхшаш китоблар улуғ имом Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Ҳасан Шайбоний раҳматуллоҳи алайҳининг китоблари ёғдуси ила ёзилгандир».

«Эълоус-сунан»нинг муаллифи Зафар Аҳмад Усманийнинг таъкидлашларича, бошқа мазҳабларнинг уламолари ҳам имом Муҳаммад ибн Ҳасан Шайбоний раҳматуллоҳи алайҳидан ўрганиб китоблар таълиф қилганлар. Зафар Аҳмад Усманий бунга мисол қилиб моликий мазҳабида доир китобларни биринчи бўлиб ёзган Асад ибн Фуротнинг имом Муҳаммад ибн Ҳасан раҳматуллоҳи алайҳидан дарс олгани, кейин юртига қайтиб, «Мудаввана»га асос бўлган китобларни ёзгани ҳақидаги ривоятларни санадлари билан келтирадилар.

Шунингдек, Зафар Аҳмад Усманий имом Шофеъий раҳматуллоҳи алайҳи ҳам имом Муҳаммаддан дарс олганлари ва у кишининг олдиларидан қайтгандан сўнг ўз китобларини ёзганлари ҳақида ҳужжат ва далиллар келтирадилар.

Шу тариқа аста-секин фикҳий китобларни ёзиш ривожланиб борди. Аввал фуруъул фикҳ бўйича, кейин усулул фикҳ бўйича китоблар ёзилди, сўнгра биз ўрганаётган турли йўналишлар бўйича китоблар ёзиш йўлга қўйилди.

Фикҳий китоблар ёзиш тараққий этиб, мусулмон фуқаҳолар дунёни китобга тўлдириб юбордилар. Зотан, мусулмон халқларнинг ҳаёти доимо фикҳ билан чамбарчас боғланган бўлади. Шунинг учун ҳам ҳозирги даврда энг кўп ёзилаётган китоблар рўйхати бошида фикҳ китоблари туради

«Ҳидоят имоми» китоби асосида тайёрланди.

Ўзбекистон Республикаси Дин ишлари бўйича қўмитасининг 2023 йил 11 декабрдаги 03-07/9264-рақамли хулосаси асосида тайёрланган.